

خلیج فارس : محیط زیست ، توسعه پایدار

دکتر سید وحید عقیلی*

عضو هیات علمی واحد علوم و تحقیقات تهران

چکیده

این تحقیق مروری دارد بر اهمیت دیدگاه‌های زیست محیطی توسعه پایدار در خلیج فارس و نیز راه کارهایی که برای کمک به توقف نتایج خطرناک موقعیت کنونی در محیط زیست منطقه مورد نیاز است. در تمام طول تاریخ خلیج فارس یکی از نقاط مهم استراتژیک و از مهمترین نقاط نواحی نفتی در جهان از نظر ژئواقتصادی و راهبردی به‌ویژه در دهه گذشته بوده است. با وجود اهمیت جهانی خلیج فارس این ناحیه از نظر زیست محیطی بسیار آسیب پذیر است از آنجائی که دیدگاه‌های زیست محیطی در بسیاری از اصول توسعه پایدار مورد توجه می باشد اقدامات سریع و عینی از طرف همه کشورهای ناحیه برای ترویج ساز و کار زیست محیطی با کمک آماده سازی نواحی مربوط و توافق نامه‌های بین‌المللی لازم می‌باشد.

واژگان کلیدی: خلیج فارس، محیط زیست، توسعه پایدار، ساحل، آلودگی

مقدمه

بهره گیری گوناگون انسان از محیط های دریایی و اقیانوسی و این واقعیت که حدود یک سوم جمعیت جهان در سواحل دریاها و اقیانوس ها زندگی می کنند، اهمیت شناخت هرچه بیشتر این محیط ها را نشان می دهد. این امر برای کشور ایران که در همسایگی دریای عمان و خلیج فارس واقع شده است نیز به خوبی مصداق دارد. منطقه خلیج فارس علاوه بر تأمین روزانه بخش اعظم نفت مورد نیاز جهان، با ۳۹/۶ تریلیون متر مکعب گاز بزرگترین ذخیره گازی متمرکز جهان می باشد. خلیج فارس به دلیل اهمیت ژئواکونومیکی و استراتژیکی آن همواره در طول تاریخ و به ویژه در دهه های اخیر مورد توجه تمامی کشورهای جهان خصوصاً کشورهای قدرتمند بوده است.

علی رغم اهمیت جهانی منطقه خلیج فارس از منظر استراتژیک، منابع عظیم گاز و نفت و اهمیت ژئواکونومیکی آن، این منطقه از نظر زیست محیطی بسیار آسیب پذیر بوده به نحوی که می توان پیش بینی کرد در دهه های آتی کشورهای این منطقه مشکلاتی را در خصوص توسعه پایدار در پیش رو داشته باشند.

روش تحقیق

این تحقیق مبتنی بر روش اسنادی است.

تعریف و مفهوم توسعه پایدار

سازمان توسعه و همکاری اقتصادی [۱] توسعه پایدار را چنین تعریف می کند:

" توسعه پایدار به معنای تلفیق اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی برای حداکثر سازی رفاه انسان فعلی بدون آسیب رسانی به توانایی نسل های بعدی برای برآوردن نیازهایشان می باشد. "

مفهوم توسعه پایدار ناظر بر این واقعیت انکار ناپذیر است که ملاحظات مربوط به اکولوژی می تواند و باید در فعالیت های اقتصادی به کار گرفته شود.

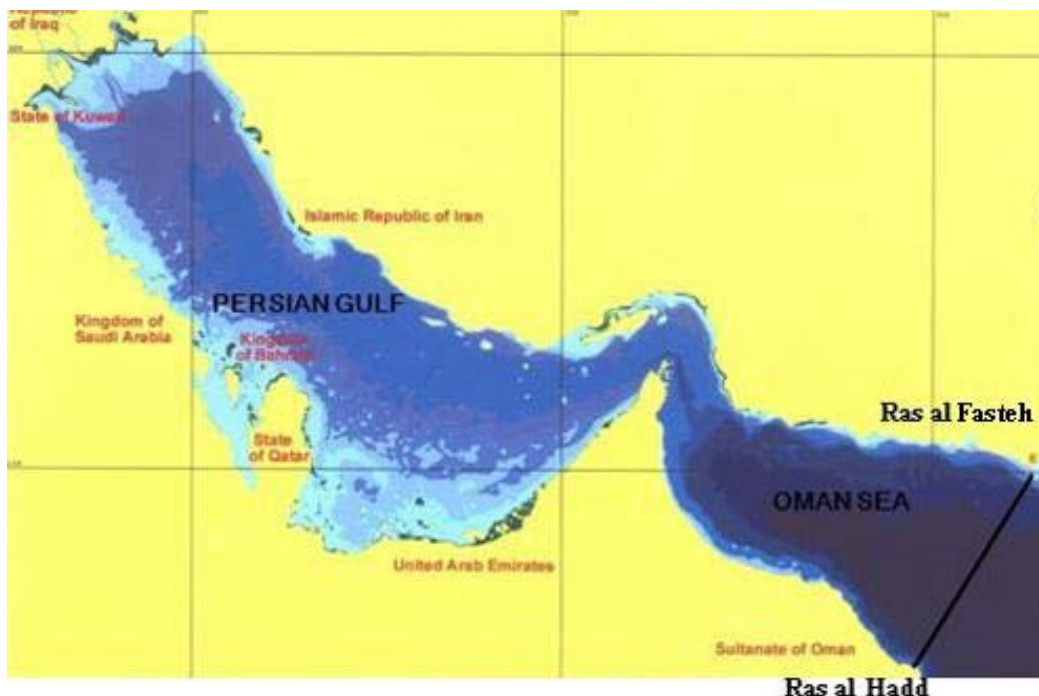
این ملاحظات شامل ایده ایجاد محیطی منطقی می باشد که در آن ادعای توسعه به منظور پیشبرد کیفیت همه جانبه زندگی مورد چالش قرار می گیرد (رادکلیف، ۱۳۷۳)

موريس استرانگ دبیر کل کنفرانس سازمان ملل در مورد محیط زیست و توسعه در مقدمه ای که بر مصوبات نهایی اجلاس زمین در سال ۱۹۹۴ منتشر شد از تلاش برای شکل دادن به دومین انقلاب صنعتی یاد می کند که مبتنی است بر اصول زیست محیطی و برای قرار دادن جهان آینده در مسیری به مراتب امن تر، پایدار تر و عادلانه تر.

ویژگی های شهرهای ساحلی

امروزه شهرهای ساحلی جهان میلیون ها نفر جمعیت دارند در حدی که گفته می شود بیش از ۴۰ درصد جمعیت جهان در کنار دریاها زندگی می کنند. قرار گرفتن در کنار دریا تاثیرات متفاوتی را بر شهر می گذارد. آب و هوا و اقلیم شهر زیر تاثیر این هم جواری قرار دارد و به تبع آن نوع مصالح ساختمانی و فرم اماکن و ابنیه نیز با توجه به این موقعیت شکل می گیرد. ساحل هم چنین بر چگونگی توزیع کاربری ها و نحوه تفکیک اراضی اثر می گذارد. افزون بر این، دریا بر معیشت و کسب و کار مردم تاثیر می گذارد و خلق و خو و فرهنگ خاصی را به وجود می آورد. شبکه

رفت و آمد نیز در چنین شهرهای تحت الشعاع پیش رفتگی و پس رفتگی آب در خشکی است و شهر به شکل خطی گسترش می یابد (برآبادی، ۱۳۸۴، ص ۴۲).



نقشه شماره (۱) خلیج فارس
منبع: سایت اینترنتی

بحران آلودگی دریاها و سواحل

برنامه محیط زیست سازمان ملل در گزارشی اعلام کرده است :

توسعه نا همگون صنایع و معادن ، جانمایی نامناسب برخی از شهرکها و نواحی صنعتی ، مصرف بی رویه سموم دفع آفات نباتی و کودهای شیمیایی ، عدم برنامه ریزی و ساماندهی پس ماند های بیمارستانی شهری و استفاده غیر اصولی از منابع آب را می توان از مهمترین چالش های شهرهای ساحلی بر شمرد (Ouelled, 2006, p23).

در حدود ۱۵۰ منطقه مرده در دریاها و اقیانوس های جهان وجود دارد که در آنها به دلیل آلودگی شدید ناشی از کودهای شیمیایی و فضولات صنعتی ، مواد رادیواکتیو ، آلودگی های نفتی ، جنگ ها و افزایش فعالیت های صنعتی و اقتصادی ، اکسیژن آب شدیداً کاهش یافته و در نتیجه حیات در آن مناطق از بین رفته است .

دریا ها و سواحل به دلیل نداشتن برنامه ای منسجم و استفاده نادرست به مشکلات زیر دچار شده اند:

۱. آلودگی سواحل و آب دریاها به دلیل استفاده بیش از حد از سواحل و ناشی از جریان پس آبها ، جریان مواد نفتی و صنایع و دفع نادرست مواد زائد.
۲. شیوع انواع بیماری های درمان ناشدنی و نا شناخته در اثر آلودگی آب دریا و سواحل.
۳. به خطر افتادن زندگی جانوران آبی دریای و تخم گذاری ماهی ها و لاکپشتها به دلیل سر صدای ناشی از موتور کشتی ها و قایق ها.

۴. تخریب آب سنگ های مرجانی در اثر استفاده های بیش از حد در امور ساختمانی.
۵. آسیب رسانی به سیمای طبیعی مناظر ، عادت حیوانات به زیاده خوری ، تغییر در رفتار حیوانات و خطر برای سایر موجودات آبی.
۶. به وجود آمدن شرایط نامطلوب و بوی نامساعد برای جوامع نواحی مجاور در اثر دفن مواد زائد جامد و مایع در سواحل (مجنوبیان، ۱۳۷۷، ص ۱۵).

موقعیت جغرافیای خلیج فارس

خلیج فارس، پیشرفتگی آب در سرزمینی است که تا محور ۱۰۰۰ کیلومتر (از شط العرب تا تنگه هرمز) ادامه دارد. مدخل آن در تنگه هرمز ، با حدود ۸۵ کیلومتر و بخش پایانی آن در راس خلیج فارس ، با حدود ۳۲۰ کیلومتر بوده و بیشترین عرض آن شامل ۳۲۵ کیلومتر است. مساحت این خلیج ۲۲۶ هزار کیلومتر مربع و ژرفای متوسط آن ۳۵ متر ثبت شده است که در پاره ای از نقاط به ۹۰ تا ۱۰۰ متر نیز می رسد ، خلیج فارس دریای کم عمقی به شمار می آید که به لحاظ زیست محیطی اهمیت بسیاری دارد و از طرفی خلیج فارس در منطقه ای فرو رفته است که در جنوب آن ، فلاتی لمبزرع که سواحل آن به طور نسبی خشک و سوزان است و در هر جا که اندکی آب پیدا شده جماعتی در آنجا زندگی را آغاز کرده اند و در شمال آن ، فلات دیگری با نمایی از کوهپایه های زاگرس قرار گرفته ، که منطقه گرمسیری و خشک است (همایون، ۱۳۸۰، ص ۱۱۰).

موقعیت خلیج فارس در منطقه

متأسفانه در منطقه خلیج فارس آلودگی های نفتی ، آلودگی های ناشی از جنگ خلیج فارس یا جنگ نفت از جمله به آتش کشیدن تمامی چاه های نفت کویت به وسیله عراق ، میزان مواد منفجره و مناطق بمباران شده ، ضایعات و خسارات ناشی از جنگ ، حملات موشکی و زمین و دریائی و غیره در ابعاد وسیع و گوناگون خساراتی بسیار حاد در بخش وسیعی از منطقه بر جای نهاده است که برخی از آنها غیر قابل جبران و بسیاری از آنها تا دراز مدت گریبان گیر مردم کشورهای این منطقه خواهد بود .

این خسارات شامل انواع آلودگی ها از جمله : آلودگی های روانی و جسمانی ، بیماری های عصبی ، بیماری های تنفسی و مسمومیت های مزمن ناشی از دود ، گازهای مسموم ، ذرات معلق ناشی از انفجار بمب ها و سوختن چاه های نفت ، بیماری های واگیر و بیماری های عمومی می باشد .

متأسفانه مشکل جنگ نفت در منطقه خلیج فارس که بخش اعظم آن جنگ اکولوژی بوده است به صورت بسیار جدی با ورود ۱۱ میلیون بشکه نفت در جنگ کویت به آب های خلیج فارس محدود نبوده است بلکه از ۲۱ مورد جدی نشست نفت در جهان ، هفت مورد با بیش از نشت ۱۰ میلیون گالن تنها در منطقه خلیج فارس رخ داده است از سوی دیگر حدود ۶۰ درصد ظرفیت آب شیرین کن های دنیا در این منطقه می باشد که باعث شده است سالانه ۱/۵ متر از سطح آب در این منطقه تبخیر شود .

در حال حاضر آلودگی آب های خلیج فارس ۴۷ برابر از میانگین آلودگی اقیانوس های دنیا بیشتر است (محمودیان، ۱۳۷۰).



نقشه شماره ۲: خلیج فارس

منبع: سایت اینترنتی

محیط زیست در منطقه خلیج فارس

به دلایل فوق و دیگر دلایل ذیل از جمله استخراج منابع نفتی ، نشت نفت ، تردد نفت کش ها و شناورهای استقرار قوای نظامی و جنگی ، ورود زباله و فاضلاب صنعتی ، تولید مواد پتروشیمی و صنعتی شدن کشورهای حاشیه به طور بی رویه ، نبود مدیریت علمی منسجم ، تردد زیر دریائی ها و غیره... خلیج فارس یکی از آلوده ترین مناطق دریائی از نظر زیست محیطی می باشد ، به نحوی که می توان گفت کمتر منطقه ایی در جهان با چنین ابعادی در ویرانی محیط زیست مواجه بوده است .

هفتاد درصد سطح کره زمین را دریا ها پوشانده است و زمانی باور مردم در قرون گذشته اینگونه بود که وسعت دریاها اجازه می دهد آلودگی ها ایجاد شده توسط انسان عملاً توسط دریاها پاک سازی شود . دریاها بر خلاف خشکی که پدیده مالکیت خصوصی در آن جا افتاده ، علی رغم تعلق سواحل آن به برخی از کشورها ، نهایتاً مناطق آزاد متعلق به همه تلقی می شود .

اندیشه حفاظت از محیط زیست به ویژه آب دریاها و اقیانوس و آب های بین المللی ، منطقه ای و ساحلی کشورها با این منطبق که منافع تمامی کشورها در گرو سالم بودن آنها میسر و ممکن می باشد و همگان باید در حفظ آن

کوشا باشند و اینکه بدون مشارکت همگان آینده ای تاریک برای بشر در پیش خواهد بود، در سال های اخیر شکل گرفته و بیش از هر زمان دیگری ضروری و حیاتی می باشد.

اندیشه حفاظت از محیط زیست در پیوند با دیگر بیم ها، دغدغه ها و امید های بشر در اواخر هزاره دوم و اوائل هزاره سوم گره خورده و عزمی ملی، منطقه ای، فرامنطقه ای و جهانی را می طلبد، عزمی که باید همراه با کمک دولتها و سازمان های بین المللی منسجم شده و به منصفه ظهور برسد.

متأسفانه کشورهای منطقه خلیج فارس پروتکل ها و آئین نامه های اجرایی برای حفظ محیط زیست ندارند. از سوی دیگر حدود ۵۰۰ کنوانسیون در رابطه مستقیم و غیرمستقیم با بحث محیط زیست در دنیا وجود دارد که این کنوانسیون های بین المللی متأسفانه با هم ناهماهنگ بوده و هر کدام موضوعی خاص را دنبال می کند چرا که فی نفسه الذاته تخصصی و منطقه ای می باشند و در عمل ابزار مالی و فنی لازم نداشته و در اجرا با مشکل مواجه هستند.

جمهوری اسلامی ایران با تدوین و ارائه آئین نامه ها و پروتکل ها و موافقت نامه ها زیست محیطی متکی بر اهداف مشترک کشورهای منطقه و تلاش در جهت معرفی و امضاء این موافقت نامه ها حفظ محیط زیست دریائی برای منطقه خلیج فارس می تواند بستر مناسبی را برای همکاری منطقه ای و بین المللی با محوریت رعایت اصول زیست محیطی دریائی بوجود آورده و ضمن تثبیت جایگاه محوری خود می تواند به الگویی منطقه ای تبدیل شود.

در این خصوص جمهوری اسلامی ایران بر موارد ذیل تاکید دارد:

✓ **الف:** تبیین اهداف و منافع مشترک حفظ محیط زیست دریائی برای کشورهای منطقه و فرا منطقه با برگزاری سمینارها و نشست های کاری

✓ **ب:** تبیین تأثیرات حفظ محیط زیست سالم دریائی در جهت دستیابی به توسعه پایدار برای کشورهای منطقه

✓ **ج:** ترسیم الزامات ائتلاف کشورهای منطقه ای و فرا منطقه ای در رسیدن به اهداف فوق با توجه به منافع مشترک کشورها برای تدوین واقع بینانه پروتکل ها و آئین نامه های اجرایی

✓ **د:** تأکید بر مشترکات فراوان فرهنگی، دینی و تاریخی کشورهای منطقه، جایگاهی محوری در بین کشورهای منطقه کسب نموده و پیشگام کشورهای منطقه خلیج فارس در حرکت بسوی توسعه پایدار با حفظ محیط زیست دریائی گردد.

ذکر این نکته لازم است که دریا یک منبع خیلی مهم است که بشر می تواند برای بهبود زندگی از آن بهره ببرد، آلوده کردن آب دریا و اقیانوس ها به عنوان یک منبع غذایی حیاتی می تواند بطور جدی حیات بشر را به خطر اندازد که می بایست با توافق کشورهای ذی نفع به حفظ و نگهداری آب ها و سواحل باشد (Winston, 2004, p67).

تحت چنین شرایط و ضرورت هایی است که موارد اشاره شده برای محیط زیست دریایی به عنوان یک حرکت منطقی لازم و ضروری است آگاهی از وضعیت موجود نهادهای موثر بر کیفیت و کمیت محیط زیست دریای و تجزیه تحلیل اثر گذاری مولفه های آن بر طبیعت، نخستین اقدام علمی و عملی به شمار می رود.

1-Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)

منابع

- راد کلیفت ، مایکل (۱۳۷۳). **توسعه پایدار**. ترجمه حسین نیر . تهران : انتشارات وزارت کشاورزی، محمودیان ، علی اکبر (۱۳۷۰). **مجله ایران مهر**. مرداد ماه
- همایون ، ناصر (۱۳۸۰). **خلیج فارس**. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی،
- بر آبادی ، محمود (۱۳۸۴). "شهرهای ساحلی". **ماهنامه علمی پژوهشی شهرداری** ، ش ۷۱ .
- مجنونیان ، هنریک (۱۳۷۷) **مناطق حفاظت شده ساحلی**. تهران : سازمان حفاظت محیط زیست ،

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PLAN (UNDP) - 1994

www. wnn.ir, water news network

Rvon Ouelled & plerr Dupuis - November 2006-Choice Of Water Level Elevation For The Design Structures , Natural & Man –Mad Hazards , Canada 3-6

Winston Inc & Holt Rinehart – 2000 -Principles of Geography- PP 67-68-

Archive of SID